

A KELETI FRONT

WINSTON S. CHURCHILL háborús történeti művének, a „Világválság“-nak a „Keleti Frontiról írt kiegészítő, bár talán még mindig nem legutolsó kötete,¹ mint történeti munka, pontosan ugyanazokat a kiváló tulajdonságokat és fogyatkozásokat mutatja, mint mutatta a megelőző öt kötet. Újat, ami egészen természetes, nem tud mondani, de végtelenül érdekes, bizonyosan a többi köteteknél is érdekesebb olvasmány ez a kötet abból a szempontból, hogy miként látta és ítélte meg a keleti front gigászi küzdelmét a Nyugat legélesebb szemű politikusa, katonája és publicistája, mert hiszen Churchillben erre mind háromra megvan a teljes képesítés. A panoramikus ábrázolás már majdnem felülmúlhatatlan művészete, amely már a megelőző köteteket is a háborús irodalom egyik kimagasló értékévé tette, ebben a kötetben még csak fokozódik. Valóban, ha a „világhíradók“ izgalmas és az eseményeket megelevenítő módszerének, amelyet itt a formaérzék tökéletes művészete emel a legmagasabb színvonalra, lehet helye a történetírásban, Churchül ezt olyan módon valószínűsítette meg, amelyet egészen bátran lehet utólráhetetlennek nevezni, ennek a szónak minden elkoptatott konvencionálisusa nélkül. Tannenbergi izgalmas percei, a lemergi csatának a pánikkal versenytfutó, véres zűrzavara, Mackensen dunai átkelésének az óramű pontosságával bekövetkező haditénye, egytől-egyig mind élnek és mint a világtörténelem nagy drámájának végtelen filmje, úgy peregnek le az olvasó előtt.

Ha egy időre kitöröljük emlékezetünkben a franciaországi és flandriai harcokat, —kezdi Churchill elbeszélését — a küzdelem a keleti fronton Összehasonlíthatatlanul a legnagyobb volt, nemcsak a világháborúban, de az egész világtörténelemben. Méreteivel, a véráldozattal, amelyet megkövetelt, a harcoló felek végkimerülésig menő viaskodásával, katonai jellegének kaleidoszkóp-szerű tarkaságával: nagyságban és erő kifejtésben a háború a keleti fronton felette áll minden hasonló eseménynek az emberiség egész történetében.

De nemcsak a legnagyobb, a legszomorúbb is volt ez a küzdelem minden küzdelem között, amelyet a történelem ismer. Mindhárom birodalom, amely résztvett a harcban, összeomlott, győzőké és legyőzötteké egyformán. Mindhárom birodalom uralkodója vagy trónját veszítette, vagy éppen éppen gyilkos kezek áldozata lett, családjának tagjaival együtt. A Komanovok, a Hohenzollemek és Habsburgok, akik évszázadokon át fenntartották és továbbvitték Európa életét, trónjukatvesztett vagy kiirtott dinasztiákká lettek. Az a három hatalmas államszervezet pedig, amelyeket nemzedékek türelme épített fel és amelyek az európai népek

¹ The World Crisis: The Eastern Front. — London, 1931. Thornton Butterworth. 359 l. A Magyar Szemle az előző köteteket ismertette: IV. k. 1. sz. 42—50 11 és VII. k. 2. sz. 186—189. 21.

családjának tisztas hagyományokra büszke csoportját képviselték, úgy kivetköztek eredeti formájukból, hogy alig lehet rájuk ismerni. Győzelmek és vereségek végtelen sora pergett le egymásután. Sokmillió ember fáradt, szenvedett, pusztult el. Verejtékcseppjeik, könnyeik, véruk végnélküli földeket áztatott. Sokmillió otthon várta haza a táborbaszállt harcosokat. Száz meg száz város készült, hogy örömmel fogadja a győzelemmel hazatérőket. De mindenki csak veszített: a sok áldozat mind hiába volt. A szörnyű sebek, amelyeket osztogattak vagy ők kaptak a küzdelemben, a nélkülözések, amelyeket el kellett szenvedniük, az önzetlen odaadás hazájukért és uralkodóikért, mind hiába volt. Nem nyert senki semmit. Minden belefűlt az őszi esők sártengerébe, elpusztult a tél hófúvásaiban, mindent megölt a fagy és az éhínség. Azokra pedig, akik túléltek mindezt a szörnyűséget, a harcos esztendő veteránjaira, hazaérve az otthon újabb katasztrófái vártak.

Ez a front újra meg újra Napoleon hadjárataira emlékeztet. Kezény és zord háború; a tél háborúja; kopár, sívár vidékek; hosszú menetelések előre, majd hátra, súlyos terhek alatt gömyedezve; elhullott lovak tetemei a vonuló csapatok mögött; sebesültek, kik önvérükben fagytak meg; halottak megszámlálhatatlanul, eltemetetlenül; az élők pedig megadással marsolnak tovább a halál-malom őrlő kerekai között. Eylau; Aspern; Wagram; Borodino; Berezina: ezeknek a neveknek baljóslatú emlékei mind felelevenednek, csak mind szörnyű méretekre nőttek. Így szaggatta szét magát darabokra Közép-Európa, így múlt ki vészes agóniában, hogy feltámadjon újra, megváltozva a felismerhetlenségig.

Az az első száz-százhusz oldal, amely a keleti front fellángolásához vezető diplomáciai eseményeket foglalja egységes képbe, mindenütt elárulja Churchill ábrázoló és az eseményeket szemléletesen csoportosítani tudó művészetének legjobb tulajdonságait. De ez a sajátos „contemporaine“ történetírás legtökéletesebbé a mozgósítás, Hötzendorfi Conrad gyötrő dilemmájának leírásában és azoknak a nyugati fronthoz képest gigantikusán nagy terepeken lejátszódó ütközeteknek leírásában válik, amelyeket Churchill hamisítatlan angol sport-kifejezéssel az első két „fordulódnak nevez.

A méretek, különösen a háború első szakaszán, igen nagy szerepet játszottak a keleti front harcaiban. Míg nyugaton a hadseregek túlságosan nagyok voltak a terephez, keleten fordítva állott a helyzet és a terep volt túlságosan nagy a hadseregekhez. Mérhetetlen embertömegek csaptak újból és újból egymásra, de nagyságuk eltörpült az irtózatosságot távolságok mellett. Tizenhat-tizenhét hadtest, egyenként közel kétszáz-ezer emberrel, volt állandó mozgásban az ellenséggel szemben. Ezeket a hadseregeket néha kettőnként-hármanként csoportosították, máskor nagyobb csoportosítások részeként mozogtak, de közöttük mindig nagy darab területek maradtak, amelyeket nem védett senkisémmel. A szárnyak, sőt sokszor a hátvéd is, ki volt téve az ellenség váratlan manővereinek. Nagyobb haderő egyik fronton sem mozdulhatott ki helyéről anélkül, hogy attól ne kellett volna tartania, hogy valamely gyorsan és egészen váratlan helyről előrenyomuló ellenséges erő útját nem állja vagy ami még rosszabb volt, elvágja a mögöttes országrészekkel való, életet vagy halált jelentő összeköttetéseit. Az ilyen hadtestek egyen-egyen voltak akkorák, mint népes városok lakossága és ezeknek a tömegeknek folytonos utánpótlásra volt szükségük, emberben, élelmiszerekben; szükségük volt költséges és a legnagyobb precizitással készített gyártmányokra és mindenre a rendesnél nagyobb arányokban. Egyik sem lett volna képes egy hétnél tovább élni és fennmaradni, ha a kiegészítés bő forrásai elapadtak volna.

A keleti fronton a háború a határtalan házárdjáték háborúja volt. Itt nem voltak végtelen sorokban húzódozó lövészárkok, egymás mögött kiépített védelmi vonalak, amelyek az ütegek bonyolult hálózataira támaszkodhattak. Itt semmi nem állta útját a hadvezér szabad elgondolásainak és technikai akadályok nem állották útját a győzelem kivívásának. Helyette egymást érték a drámai helyzetek és a véletlen kiszámít-

hatatlan esélyei, akárcsak azokban a hadjáratokban, amelyeket Washington katonái és hadvezérei vívtak a Shenandoah-völgy vadonjaiban. Ugyanaz a kemény, primitív harci játék folyt itt is, csak éppen ötvenszeresen nagyobb arányokban, egész hadtestekkel és nehézkesmozgású hadseregekkel, fúrge brigádok helyett. Itt nem voltak hosszan, hónapok lassú munkájával előkészített és gondosan kikalkulált olfenzívák, mint a nyugati fronton: itt szabadstílusú birkózás folyt, mint Marlborough, Nagy Frigyes vagy Napoleon háborúiban. Csak éppen a hadmozdulatok értékét megsokszorozta a stratégiai vasúthálózatok teljesítő-képességének félelmetes hatása. Így azután ezen a határtalanul nagy hadszíntéren Ausztria az elvérzésig elgyengült, Oroszország vergődött, szenvedett és végül összeomlott; míg a német titán, a tudományos hadi felkészültség ijesztő eszközeivel hol egyik, hol másik fronton tűnt fel kegyetlen, villámló kardjával.

ENNEK A MOZGÓ HÁBORÚNAK nagy ütközetei és csatái, Tannenberg, Lemberg, Lodz és a keletporoszországi határon vívott téli csata, azok a harcok, amelyekről teljes és kimerítő képet nyújt Churchill könyve. Egész apokaliptikus nagyságában tudja érzékeltetni a millióknak azt a szörnyű tusakodását, amelyet ezek a nagy csaták jelentettek. Közöttük mindenekelőtt Tannenberget, a világháború Cannae-ját írja le Churchill a stílusművészet olyan megelevenítő erejével amelyet nyugodtan lehet Tolsztoj csataleírásai vagy Zola Débacle-jának sedáni csatajelenetei mellé állítani. Nem jelenti ez semmiesetre sem azt, mintha Churchill művében a tudományos megbízhatóság szempontjai valami belletrisztikus cél érdekében háttérbe szorultak volna. De az bizonyos, hogy míg a harcokban résztvett hadvezérek vagy katonái szakírók könyvei a részletek túlságos bősége és a szaktudománynak kívül álló ember számára természetes nehézségei miatt csaknem elzárt területet jelentenek, addig Churchill könyve teljes tájékozást ad mindenkinek; amit elmond, az megbízható és ahogyan elmondja, az mint olvasmány is a legnagyobb irodalmi értéket nyújtja. Nem nehéz észrevenni különben, hogy Churchillnek, egyénisége sokféle rétegezettsége mellett is, első szerelme mégis csak a haditudomány volt, hiszen változatos pályafutását úgy kezdte meg, mint katona, a szudáni gyarmati háborúban és mint a Morning Post haditudósítója, a búr háborúban. Katonai leírásaiban valóban nincs is semmi felületesség vagy elnagyoltság és már maga a szövegben közölt sok, hadműveleti rajzokkal nagyszerűen illusztrált térkép is igazolja, hogy Churchill elbeszélése mindenütt megbízható adatokra támaszkodik és a legszigorúbb tudományos értékelés mellett is megállja a maga helyét. Annál nagyobb kár, hogy a keletporoszországi téli csata leírása után érezhető törés áll be a könyv szerkezetének felépítésében. Már az oldalszámok is kifejezik ezt a szerkezeti aránytalanságot. A téli csata leírása a 281. oldalon ér véget és az 1915 tavaszától történt események leírására mindössze 50 oldal marad. Ezen az ötven oldalon bizony már nem egyszer jelentkezik az újságíró felszínessége, pedig ha ezt a kötetét végig az első fejezetek színvonalán tartotta volna Churchill, a „keleti front“ nemcsak hogy elérte volna az előző és most is a háború történetéről írt könyvek között klasszikus műnek számító kötetek színvonalát, de annak fölé is emelkedett volna azért, hogy ilyen nagy és széteső anyagról egységes képet tud nyújtani. De már a tamov-gorlicei áttörés, hasonlóképpen a két szerbiai had-

járát, a valjevói kudarc és 1915 őszén a szerbek katonai megsemmisítésének leírásánál határozottan érzik a leírásnak és a szerkesztésnek az első fejezetek teljességével szemben feltűnő hiányossága. Később pedig a Bruszilov-offenzíva és az orosz front összeomlásának története, bármilyen eleven és színes még ilyen rövid formájában is, alig megy túl egy újságcikk-sorozat vagy egy folyóiratbeli cikk keretein. Romániáról azért esik csak mellékesen említés, mert a román front eseményei egyik előző kötetben kaptak helyet; azt azonban ismét a könyv hiányosságának kell tekinteni, hogy Churchill Ferenc József halálával és a cár lemondásával legördíti a függőnyt a keleti front véres színpadára. Ha már az orosz frontnak a bresztlitovszki békekötésig történt eseményei nem is érdekelték annyira, hogy ezek elmondásának helyet juttatott volna könyvében, a szövetségesek szalonikii expedíciós hadseregének szerepe és a bolgár front összeomlása, amely a központi hatalmak általános katonai összeomlásának megindítója volt, bizonyosan hozzátartozott volna a keleti front teljes történetéhez.

Amint a könyv egyik függeléke mutatja, Churchill nem használt valami nagy irodalmat könyve megírásához, bár az összeválogatott források kivétel nélkül mind szükséges és megbízható és nagy többségükben értékes művek. Súlyuk és értékük szerint a német, kisebb részben az osztrák forrásmunkák mégis lényegesen túlsúlyban vannak a másik oldalról származó művekkel szemben. Ennek oka nem lehetett csupán nyelvbéli akadály, hiszen az orosz katonai szakirodalom jelentősebb műveit vagy eredetileg is németül adták ki vagy le vannak fordítva német nyelvre és Churchill német nyelvű könyveket nagy számmal sorol fel a felhasznált művek között. A „Keleti Front“ forrásainak ezt a hiányosságát — egyoldalúságnak bajos volna nevezni — kifogásolja is a könyv egy orosz bírálója, A. M. Nikolajeff, a New York Times irodalmi mellékletében (november 29-i szám). Az orosz front és a háborús Oroszország eseményeinek ismereténél Churchill katonai művet valóban alig használ mást, mint Knox angol katonai attasénak „With the Russian Army, 1914—1917“ című könyvét. Rajta kívül az oroszok közül a függelék csupán Bruszilov angol, Suchomlinov, Danilov és Dobrovolski német fordításban megjelent műveit sorolja fel.

De a forrásművektől eltekintve is, Churchill bizonyosan mert a tények önmagukért beszéltek, ami a keleti front harcait illeti, a németek katonai teljesítményeiről igen kedvező véleményt alkotott magának. Az osztrák hadseregről már annál kedvezőtlenebb az ítélete és pedig nemcsak a hadvezetésről, hanem a csapatok harci értékéről is. Egy az egyhez arányban, az orosz csapatokat általában jobbnak tartja, mint az osztrákokat, de a német csapatok értékét legalább kétszeresére becsüli az osztrákokénak, amint az számtalan esetben kézzelfogható módon szerinte ki is tűnt.

A HADVEZÉREK KÖZÜL négyről esik gyakran szó. Hindenburgot és Ludendorffot, mint két, egymástól elválaszthatatlan munkatársat sajátos rövidítéssel, egy a H és L betűkből készített monogrammal

jelzi Churchill az elbeszélés folyamán. Rajtuk kívül nagy szerep jut természetesen Falkenhaynnek és talán legtöbbet foglalkozik' a könyv Conraddal, aki diplomáciai ambíciói révén fontos szerepet játszott már a háború előtti esztendőkből is.

Hindenburg iránt igen nagy tisztelettel viseltetik Churchill, bár nagyságának titkát inkább valami ösztönszerű óserőben, mint nagy áttekintésre képes képzelőerőben látja. Sőt úgy hiszi, hogy sikereinek titka legtöbbször az a fantázia nélküli józansága volt, amellyel a dolgokat leegyszerűsítetten tudta látni és így képes volt a helyes utat gyorsan és biztosan megtalálni.

Ludendorff hadvezéri képességeit elismeri, de a tannenbergi babérokat alaposan megtépázza. Amit erre vonatkozólag összefoglalás-képpen elmond, érdemes bővebben idézni:

A tannenbergi győzelemért járó dicsőséget a háború alatt és néhány évig azután is, sikeresen sajátította ki magának Ludendorff. Ez volt az az ugródeszka, amelyen keresztül eljutott Németország háborújának teljhatalmú irányításáig. Hindenburgnak nem voltak személyes igényei. Megelégedett azzal, hogy Ludendorff állításait senki ne vonja kétségbe. Ez a megállapítás a következőképpen hangzott: Hindenburg tábornagy mindig elfogadta az általam ajánlott terveket és vállalta a felelősséget azok elfogadásáért. De olyan tények, amelyek további bizonyításra már nem szorulnak, igazolják először: hogy a nyolcadik hadseregnek Szamszonov elleni összpontosító mozdulatait Hofmann ezredes kezdeményezésére Prittwitz vezérkara már elrendelte és ezek a mozdulatok már befejezésükhöz közeledtek abban a pillanatban, amikor Ludendorff megérkezett a hadsereg-főparancsnokságra. Másodszor: hogy Ludendorff, mielőtt megérkezett volna, kisebb megerősítésekre vonatkozó rendelkezésektől eltekintve, útközben olyan parancsokat küldött, nevezetesen, hogy a nyolcadik hadsereg parancsnoksága vonuljon vissza egészen Marienburgig és hogy az egyes hadtestek járjanak el egymástól függetlenül a saját belátásuk szerint az ő megerősítéséig, amelyek csak bajt okoztak és értékes idő elveszítését eredményezték. Miközben a csata már állott, Ludendorff augusztus 25-én Francoist egy időelőtti támadásra akarta szorítani, ami ha megghiúsult volna, Szamszonov hadserege megmenekült volna a katasztrófától. Francis egyszerűen megtagadta az engedelmességet és pedig nagyszerű eredménnyel. Ludendorff 28-án már beletörődött abba, hogy az orosz sereg közepe megmenekül. Egy ideges pillanatában megakadályozta, hogy a XVII. és az I. tartalék-hadtest elzárja a kelet felé eső szabad nyílást; ugyanezen a napon Francoisnak olyan parancsot adott, amely feltétlenül azt eredményezte volna, hogy a gyűrűbe került oroszok nagyobb tömege megszőktessék délkelet felé. Tény az, hogy ezen az éjszakán Hindenburg, bizonyosan Ludendorff tanácsára, a következő táviratot küldte a német főhadiszállásra: A csatát megnyertük; az üldözést folytatjuk. Lehetséges, hogy a két orosz hadtest bekerítése nem fog sikerülni.

De Francois tábornok ismét nem engedelmeskedett a kiadott parancsnak és igen nagy kockázattal, da helyesen ítélve meg az ellenség lelkiállapotát, őrcsapatokból kordont vonatott a Neidenburg—Willenberg közötti útra és így csapdába fogta az egész orosz centrumot. A győzelem érdeme elsősorban Hoffmann tábornoké, de a dicsőségben neki osztoznia kell Francois tábornokkal, aki, bár egyetlen hadtest állt csupán rendelkezésére, a belátásnak és a merészségnek azt a ritka összhangját egyesítette magában, amely a legjellemzőbb tulajdonsága az igazi hadvezéri lángelmének. Francois, bizva a maga jól megalapozott feltevéseiben, szembeszállt Ludendorffal és tündöklő győzelmet nyert számára, a saját parancsai ellenére. Ezt a felfogást, bármennyire bántó is ez Ludendorffra, általánosan elfogadták német katonai körökben. Egyik bizonyítéka ennek az a fénykép, amely a tannenbergi csata tizedik évfordulóján tartott ünnepségen készült. A fényképen Hindenburg jobbán Francois tábornok ül, akit a köztársasági elnök kitüntetőleg ültetett maga mellé erre a díszes helyre.

Sokkal izgatóbb téma azonban Churchill számára Falkenhayn szereplése. A dardanellai kaland hőse semmiképpen sem tudja megérteni, hogy a német vezérkar főnöke, éppenúgy, mint Jofire a másik oldalon, miért tartott ki makacsul amellett a szerinte téves meggyőződés mellett, hogy a háború sorsa csak a nyugati harctereken dőlhet el és a keleti hadszíntér bármelyik pontja csak mellékesen jöhet számításba? Falkenhayn egyéni karrierjének bukását Verdimmél a nyugati hadszíntér okozta. A keleti hadszíntéren Gorlicénél szerzett nagy győzelméért kijáró elismerést vonakodva és alig akarta elfogadni. Igazi „vainqueur malgré lui” volt, állapítja meg róla félig tréfásan Churchill. Falkenhayn vak volt a keleti front lehetőségeivel szemben és fanatikus kitartással fordult nyugat, a győzelem egyetlen lehetősége felé.

Pedig milyen lehetőségek, de veszedelmek is rejtőztek észre nemvetten Keleten! Az első és legkéznlékevőbb lehetőség Németország számára Románia megnyerése lett volna. A szövetségesek kudarca a Dardanelláknál, Bulgária átpártolása a központi hatalmakhoz, Szerbia tragikus sorsa, de mindenekfelett Oroszország gyengesége és Galíciából való kivonulása, Romániát majdnem tőrhetetlen elszigeteltségben hagyta. Csak nagyon kis nyomásra lett volna szükség, hogy megtegye azt a döntő lépést, amelyre tulajdonképpen szerződés kötelezte. Románia megnyerése, az egyetlen Görögországtól eltekintve, a Balkán feletti teljes rendelkezést jelentette volna a központi hatalmaknak. Lényegesen megnövelte volna hadseregüket, de, ami ennél sokkal fontosabb, Románia gabonát és petróleumot tudott volna adni szövetségeseinek. Román területen át a német és osztrák csapatok benyomulhattak volna Ukrániába és Odesszába. Így végtelen nagyságú élelmezési terület nyílt volna meg Közép-Európának a blokád által kiéhezett lakossága számára. A Fekete-tenger alig lett volna más, mint egy nagy német tó és jelentéktelen német segítség is elég lett volna ahhoz, hogy a törökök eljussanak a Káspi-tengerig és Németország legyen az úr az ottani nagy olajmezők felett. Németország, előtt így új életlehetőségek nyíltak volna meg; hiába lett volna az angol flotta blokádja az óceán felé. Sőt további alkalmak nyíltak volna a német terjeszkedés előtt Perzsiában, Afganisztánban, Indiában. Mindehhez nem kellett volna nagy hadseregek. Egy tucat német hadosztály, sokkal kevesebb, mint amennyi egyetlen nyugati ofenzívához szükséges volt, elegendő lett volna ahhoz, hogy vezessék és animálják az osztrák, török és román seregek útját kelet felé...

CONRADOT jobb sorsra érdemes és a balvégzet által üldözött embernek tartja Churchill, akiben a katonai képességek megvoltak, de nem tudott elég nagy ember lenni olyan helyzetekben, amikor az események döntő, nagy fordulatok elé állították. Életének tragikus nagy eseményei a háborút közvetlenül megelőző és a háború pár első hetében játszódtak le. A jóvátehetetlen hibát azzal követte el, hogy a háború kitöréséhez vezető, gyorsan lepergő diplomáciai események között nem tudott tisztán tájékozódni. Ha akár a „B”-vel jelzett Szerbia ellen, akár az „R”-rel jelzett Oroszország ellen kidolgozott haditervet választotta volna, az eredmény egészen más lehetett volna. A bal-

kezes, de az udvarnál érthetetlenül nagy kegyben álló Potiorek tehetlensége mindenesetre nagy tehertétel volt önmagában is. De azért ha a „B“ terv keresztülvitelét nem keresztezi a második hadtestnek a galíciai frontra való átrendelése, mielőtt a déli front harcaiba egyáltalán bele is avatkozhattak volna, az első, véres kudarcok nem következtek volna be Szerbiában és a valjevói visszavonulás szomorú tragédiájára bizonyosan sohasem került volna sor. Ha az osztrák-magyar hadsereg teljes erejével vetette volna rá magát Szerbiára, bizonyosan el tudta volna érni azt az eredményt, amelyet egy évvel később Mackensen csapatai vívtak ki. Ilyen döntő győzelem diplomáciai sikerei a Balkánon felbecsülhetetlenek lettek volna; a galíciai front feladása és a Kárpátok vonalán, mint védelmi vonalon való felállás pedig nem követelt volna nagyobb áldozatot, mint amilyen területi veszteségeket a lembergi csata okozott; az emberanyagban való veszteség pedig az északi fronton, védekező háború mellett, sokkal kisebb lehetett volna.

De ha ez az eljárás kockázatos is lett volna, mennyivel ésszerűbben járt volna el Conrad akkor, ha a déli fronton csak a védelemre szorítkozik és Potioreket egyszerűen elhallgattatja támadási terveivel. A második hadtestet el sem lett volna szabad indítani dél felé, hanem teljes erővel kellett volna indulni Oroszország ellen. Sajnos, úgy látszik, a monarchia sorsa az orosz fronton meg volt pecsételve. Conrad tervei ugyanis abból a megfontolásból indultak ki, hogy az ő galíciai előnyomulása északi és a németek keletporoszországi offenzívája déli irányban haladva, elszakítja Varsóval együtt a lengyel kiugrást és így a háború legelején döntő sikert lehet kierőszakolni az orosz harctéren. Dankl és Auffenberg csapatai szép kezdeti sikereket értek el Ivangoród környékén, de a keletporoszországi együttműködés, ahol akkor még a gyámoltalan Prittwitz volt a parancsnok, elmaradt. Conrad hiába küldte a sürgető táviratokat a német nagyvezérkarhoz, nekik akkor minden gondjuk a nyugati front sikereinek kihasználása volt. A monarchia évtizedek lassú szervező munkájával megteremtett hadseregét így kettős végzet is hajtotta a lembergi csata hekatombái felé. Conrad nagy vétke, Churchill szerint, az volt, hogy még ekkor sem hajlott meg a változhatatlan előtt, hanem vakon, a maga egyéni ambíciói meghiúsulása feletti elkeseredésből hajszolta bele seregeit a biztos pusztulásba. Az a kritika, amelyet Churchill a lembergi tragédia elbeszélésének végén mond Conrad hadvezetéséről, teljes borzalmasságában mutatja meg, hogy milyen jóvátehetetlen, valóban a monarchia sírját megásó pusztulás ment végbe a háború első hónapjában, a pár hétig tartó galíciai harcok alatt.

A Szán vonalára való visszavonulás után az orosz üldözés tempója, amint az természetes is, meglassult és Conradnak szeptember 26-ára sikerült felállítani új arcvonalát a Dunajec mentén. Abból a 900.000 emberből, akik a galíciai harcokban résztvettek, hat hét alatt kétharmadánál lényegesen kevesebb lépte csak át a Szán vonalát. Hivatalos osztrák adatok szerint az oroszok nem túloztak, amikor hadijelentéseikben arról számoltak be, hogy az ellenség vesztesége halottakban és sebesültekben 250.000 és foglyokban 100.000 ember volt.

...Különösen nagy volt a hadsereg tisztikarának vesztesége, aránylag sokkal nagyobb, mint a legénységi állományban történt veszteség. Több mint felük elpusztult és ezeket nem lehetett pótolni. Soha

többé nem vált lehetségessé, hogy azt a katonai szempontból kiváló emberanyagot, amelyet a kettős monarchia még ezután is sorokba tudott állítani, német vagy legalább is német érzésű elemek vezessék. Az a tény, hogy a tisztikar felújításánál nagy számban kellett elfogadni cseh, két, románokat és horvátokat, azt jelentette, hogy nagyobb befolyáshoz jutottak azok, akik gyűlölték a monarchia németjeit (Churchill állandóan teutonokat emleget és bár kifejezetten nem mondja, de félő, hogy a „Teutonic element“ sorába odaszámítja a magyarokat is) és a Habsburg-házzal semmit nem törődtek. Így az osztrák-magyar hadsereg megcsonkítása a népeknek abban a nagy csatájában, amelyet a történelem a lembergi csata néven fog említeni, jelentőségében felér a marnei-csatával, mint a háborúnak 1914-ben történt egyik fontos és megváltozhatatlan következményekkel járó eseménye. Ez a csata végzetes ítéletmondás Conrad látókörnélküli katonai felfogásáról, bármennyi őszinteség és magát nem kímélő bátorság volt is benne. A háború valamennyi akciói között az osztrák-magyar hadsereg galíciai harcai kívánták volna meg legjobban az időt és megfontolást. Minden hadsereg között, amely Hannibálnak olaszországi harcai óta szerepelt a világtörténelemben, az osztrák-magyar hadsereg kívánta volna meg a legóvatosabb bánásmódot. Conrad széttröte ezt a hadsereget és elkoptatta őket három hét alatt.

Az OSZTRÁK-MAGYAR MONARCHIA foglalkoztatja Churchillt a leghosszasabban. Oroszországról és az orosz viszonyokról, a legszükségesebb katonai adatok közlésén kívül, nem nyújt világos képet és a cár alakja is ködbeveszően homályos, de a kettős monarchia és a Habsburgok tragédiája annál inkább érdekli. Németország háborús szereplésének legkülönbözőbb szempontjait az előző kötetek már részletesen megtárgyalták és így csak természetes, hogy ennek a kötetnek lapjain a Habsburg-ház tragédiájának és Ausztria összeomlásának részletei elevenednek fel, amely felett különben is éppen az angol közvélemény tért napirendre a legnehezebben. Churchill ezt az összeomlást végzetszerűnek tartja és ha különös kiválasztással a személyes felelősséget az események felidézéséért három emberre, Principe, a gyilkosra, Berchthold külügyminiszterre és Tschirskyre, Németország bécsi nagykövetére hárítja is, azért végeredményben úgy tekintik őket, mint akik csupán vak eszközök voltak a sors kezében.

Sajátosképpen a magyar problémát a Habsburg-monarchia keretein belül Churchill vagy nem veszi észre vagy, ami valószínűbb, fejtegetéseinek és következtetéseinek körén ezúttal kívül esik a monarchia általános sorsának ez a részkérdése. Érdeemes azonban részletesebben idézni azt, amit Ausztria belső viszonyairól és a Habsburg-monarchia kereteinek már a háborút megelőző időkben megindult bomlásáról mond:

A szétrobbantó erők fokozatosan mindinkább aktív szerepet játszottak a birodalom belső életében, már a múlt század utolsó negyedétől kezdve. A nyugati eszmék térhódítása, a demokratikus eszmék elterjedése, az egyetemes műveltség parancsoló szükségszerűsége, a széleskörű szavazati jogra támaszkodó felelős parlamentarizmus elfogadása, a kötelező katonai szolgálat bevezetésével járó követelmények: ez mind növelte a nehézségeket. A szétbomló monarchiában nem volt olyan összetartó erő, mint az Egyesült Államok megszámlálhatatlan nemzeti iskoláiban, amelyek mindenkit összefognak a közös nyelv és az egyetemes nemzeti öntudat kötelékével. A kettős monarchiában minden népfajtszeparatista célok hajtottak és régi, sokszor már elfelejtett nemzed nyelvi és irodalmuk újraélesztésével az egymás ellen forduló elleneskedés tüzeit szították.

Hiábavaló kísérletezés volt ezeket az egymással meg nem békélt

elemeket közös parlamentbe gyűjteni össze. Hiábavaló lett volna itt az angol parlamentárizmus eszközeit alkalmazni és eszményeit propagálni. Parlamentek csak akkor munkaképesek, ha a pártok többsége legalább az alapvető kérdésekben meg tud egymással egyezni. A Habsburgok parlamentjeiben izgatott képviselők csoportjai ültek, akik órákon át üvöltöttek egymásra a maguk külön nyelvén és közben ágyúörgéssé fokozódó robajjal verdesték öklükkel a padokat. Mindnyájan szabadjára eresztették egymás iránt érzett gyűlöletüket és mindnyájan vérrel és könnyel fizettek ezért a kedvtelésükért.

Miközben ezek a széthúzó faji erők bomlasztották a monarchia kereteit, a kultúrált, kiváltságos és földbirtokos arisztokrácia, a tisztviselő- és katonai osztályok bonyolult hierarchiája, akiken nyugodott a magántulajdon védelme és a monarchia fenntartása, fokozódó aggodalommal látták, hogy az ipari proletariátus és a szocializmus évről-évre erősödik és hangosabbá válik. Három-négy Írország, amely egyszerre volt Sinn Fein is és szocialista is, marta itt egymást és lett volna kész bármelyik pillanatban ledönteni a birodalom tartóoszlopait. Így virradt rá a huszadik század erre a hatvanmillió emberre, akik felett a fáradt, összetört életű, tragikus sorsú, nyolcvanas éveikhez közeledő agg császár és király uralkodott, mint elmúlt korok és átkos gyűlölködések sorsvert örököse.

Az az arckép, amelyet Ferenc Józsefről ad Churchill, egyéni, más nyelvre alig lefordítható stílusában, cinizmus nélkül és minden bántó él nélküli szánakozással rajzolja meg az utolsó nagy Habsburg-uralkodó sorsüldözött alakját. A mesteri kézzel elkészített jellemrajz Tschupplik, Margutti és Marchenko, a bécsi orosz katonai attasé jól ismert műveire támaszkodik és, sajnos, sokkal részletesebb és terjedelmesebb, mint hogy egy cikk keretében idézni lehetne.

A sarajevói gyilkosságról írt fejezet a legérdekesebbek közé tartozik. Az egész esemény elkerülhetetlen végzetszerűsége az, ami Churchillt itt is leginkább foglalkoztatja: a bécsi udvari intrika, amely valószínűleg belehajtotta a gyilkosok karjaiba a szerencsétlen sorsú főherceget és feleségét; — idézi Churchill Ferenc Ferdinánd állítólagos mondatát, amikor a gyilkosságot megelőző bombarobbanás tettesét elfogták: „Akasszatok fel nyomban, mert Bécsből még kitüntetést küldenek neki 1” — Potiorek vezetésű mulasztása, aki a legszükségesebb óvintézkedéseket sem tette meg a főhercegi pár életének megvédésére; a szerb kormány állítólag jószándékú, de félszeg diplomáciával közölt figyelmeztetése a trónörökösöt fenyegető veszedelemről, amelyet a bécsi kabinetiroda méltóságán alulinak tartott arra, hogy tudomásul vegye. Így történt azután, hogy Ferenc Ferdinánd, „bár tisztában volt a reá váró veszedelmekkel és feleségét igyekezett is lebeszélni arról, hogy útjára elkísérje, mint herceg és mint katona, becsületbeli kötelességének érezte, hogy látogatásának megállapított rendjéhez ragaszkodjék“.

A szerbek elvakult nacionalizmusát, amellyel mégis csak közvetlen és kétségtelenül felelős előidézői voltak ennek az elvetemült gyilkosságnak, Churchill, mint igazi angol ember, keményen és mentegetés nélkül elítéli és mint „infámiá“-t bélyegezi meg a szerbeknek azt a cselekedetét, hogy a gyilkos emlékének a gáztett színhelyén emléket emeltek. Churchill egyébként egészen természetesnek tartja, hogy ez a gyilkosság a monarchia népeiben olyan hatást váltott ki, amelynek a Szerbia elleni háborús megtorlás volt a legtermészetesebb következménye.

Hogy helyesen ítélhesük meg a gyilkosság nyomán támadt érzést a monarchiában, — írja — képzeljük el magunkat hasonló helyzetben. Tegyük fel, hogy Írország önálló köztársaság volna, amely irányunkban mind ellenségesebben viselkednék és hogy nem lenne külön sziget, hanem csak szárazföldi határok választanának el tőle bennünket, mint Walestől vagy Skóciától; hogy szenvedélyes pán-kelta izgatás folynék, amelynek célja az volna, Írországot, Waleset és Skóciát egyetlen államban egyesítse Anglia ellen; hogy a walesi herceg hivatalos úton Carnarvonba ment volna és hogy gyilkosok szervezett bandája meggyilkolta volna és a gyilkosok Írországból jöttek volna és fegyvereiket a dublini arzenálból kapták volna! Ez a párhuzam pontosan megfelel annak, ami Ausztria-Magyarországgal történt. Néhány napon át Ausztria népének haragja szenvedélyes tüntetésekből nyilvánult meg Szerbia ellen. A budapesti brit főkonzul azt jelentette, hogy ennek a gyűlöletnek megnyilvánulása a magyar fővárosban még szenvedélyesebb volt: „Vad gyűlölet hulláma csap át az egész országon Szerbia ellen és minden ellen, ami szerb“.

Churchill kötetének bennünket legközelebről érdeklő lapjai mégis csak azok, amelyek Tisza István szerepét úgy állítják be, mint aki nemcsak a monarchiában és Németországban, de a világháborúért felelős valamennyi vezető állásban levő államférfiú között, még Edward Greynél is inkább, az egyedüli volt, aki hátsógondolat nélküli férfias-sággal helyezkedett szembe a végzet feltartóztatlan akaratával és amíg a vérengzés kopói láncáikról el nem szabadultak, minden erejével, szinte a kétségbeesésig, küzdött a békés kibontakozás érdekében. Churchill hosszasan idézi az osztrák külügyminisztérium által kiadott hivatalos okmánygyűjteményből Tiszának július 4-én az uralkodóhoz intézett levelét, majd azt a memorandumot, amelyet a július 7.-i közös minisztertanács után szintén Ferenc Józsefnek adott át. „Amíg tehát mindkét uralkodó és mindkét külügyminisztérium Conraddal tartva azon az állásponton volt, hogy a háborús megtorlás Szerbia ellen elengedhetetlen, — írja Churchill Tisza szerepéről — egyesegyedül ő volt az, aki ezzel a véleménnyel szembehelyezkedett.“

MATHÉ ELEK